

VJERSKE ZAJEDNICE POD POVEĆALOM JUGOSLAVENSKE TAJNE SLUŽBE (1)

Dogovorom nekadašnjeg predsjednika općine Orahovica Stjepana Mesića i načelnika SDS Centar Osijek Marka Bezera prešao je Željko Bartolović u ožujku 1970. u Republički sekretarijat unutarnjih poslova - Službu državne sigurnosti Osijek. Donosimo njegovo svjedočenje o višegodišnjem radu »na području neprijateljske djelatnosti vjerskih zajednica«

Tomislav Vuković

— Student koji se pripremao i učio za svećenika a nije vjerovao u Boga? Agnostik koji je za života upoznao stotine svećenika i nastojao biti bliskiji sa što većim brojem od njih? Na prvi se pogled čini nevjerovatnim ali raznolikost ljudskih životnih putova, koji su nepredvidivi i ne daju se strpati u sheme izrađene ljudskom logikom, može se pohvaliti i takvom biografijom.

Naime, prošle je godine završio svoj ovozemaljski hod čovjek za kojega se može reći da je upravo takav bio i koji sam sebe baš takvim opisuje u knjižici tiskanoj u Osijeku pod naslovom »Probušena mantija« (mantija je kod pravoslavaca, što je reverenda kod katolika, op. T. V.). To je svojevrsna životna oporuka Željka Bartolovića, koji je kroz biografske zapise pokušao prevladati nutarnji rascjep koji je, očito, nosio cijeloga svog života. Kao da je htio otići pomiren u prvom redu sa samim sobom, a potom i sa svima oko sebe, što se vidi ne samo iz njegovih promišljanja o nekim temeljnim egzistencijalnim pitanjima, kao što su: smisao, Bog, poštenje, Crkva, politika, molitva, uspjeh, zvanje i slično, nego i o silnoj potrebi da ih pod svaku cijenu predoči drugima, pa je knjižica tiskana u njegovoj vlastitoj i vrlo maloj nakladi.

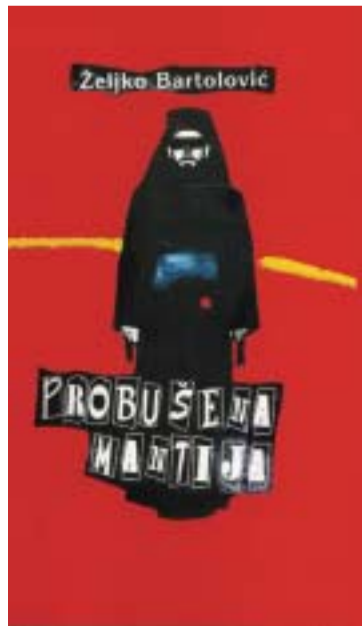
Slagao se netko ili ne slagao s njegovim promišljanjima i argumentima o životnim temama, opravdanjima njegovih postupaka prema drugima za života, knjižica je zanimljiva zbog jednoga drugog razloga. Budući da je Bartolović gotovo cijeli radni vijek bio djelatnik bivše jugoslavenske tajne službe, u kojoj je dospio do glavnog inspektora i savjetnika saveznog ministra za vjerska pitanja u Saveznom sekretarijatu unutarnjih poslova - Službi državne sigurnosti (SSUP - SDS) u Beogradu, njegova knjižica otkriva široj čitateljskoj javnosti mnoge »tajne«: kako su se regrutirali djelatnici, kakvim su se metodama služili, kakav je bio njihov opći odnos prema vjerskim zajednicama i vjerskim službenicima, koje su bile njezine ključne osobe i drugo.

Studij s preporukom SKH

Željko Bartolović rodio se g. 1942. u seljačkoj obitelji u Donjoj Pištani kod Orahovice u Hrvatskoj, kamo su se djed i baka u prvim desetljećima prošloga stoljeća s obitelji doselili iz Like. Za majku Desanku piše da je odgojena »u čestitoj pravoslavnoj obitelji« i da se »udala u katoličku kuću Bartolovića«, a otac Mile da je bio »Hrvat, partizan,

nevjernik«, kojega su »bolest i siromaštvo odveli alkoholu«. Osnovnu je školu započeo u rodnom selu ali ju je završio u Dečanima, jer je u međuvremenu otišao u pravoslavni samostan sv. Nikole kod Orahovice, odakle je poslan najprije u samostan Beočin a potom u duhovno-pravoslavno središte u Velike Dečane. Bogosloviju sv. Save u Beogradu kao kandidat Slavonske eparhije sa sjedištem u Pakracu završio je g. 1964. No, napustio ju je zbog svog već spomenutog uvjerenja, koje je ovako opisao:

»Imao sam tu sreću da me 'Bog stvori' slobodnog i bez straha, i da mi je dao razum i slobodu odlučivanja pa ne pripadam niti jednoj Majci Crkvi, a za sada još niti jednoj vjeri.« Odlučuje krenuti potpuno drugim putem: »Sa svjedodžbom i preporukom Općinskog komiteta SKH da sam naprednih shvaćanja, iz Orahovice sam otišao u Prištinu i javio se Komitetu SKO (Saveza komunističke omladine, op. T. V.) Pravnog fakulteta na Sveučilištu.« Iz Prištine u trećoj godini studija prelazi na beogradski Pravni fakultet, na kojemu je diplomirao g. 1968. Iste se godine kao pripravnik u Imovinsko-pravnoj službi zaposlio u Skupštini općine Orahovica, čiji je bio stipendist. I ubrzo mu je jedan »usputni« susret donio životni i poslovni obrat: »Milan Gržan, operativni radnik SDS, koji je pokrивao teren općine Orahovica, prišao mi je jednog dana i pitao me bi li želio raditi u Službi državne sigurnosti?« Dogovorom ondašnjeg predsjednika općine Stjepana Mesića i načelnika SDS Centar Osijek Marka Bezera prelazi u ožujku 1970. u Republički sekretarijat unutarnjih poslova - SDS Osijek. Od g. 1975. sve do umirovljenja radio je u Službi državne sigurnosti »na po-

● Naslovnica knjige Željka Bartolovića "Probušena mantija"

Ključne odluke u komitetima Saveza komunista

● Josip Broz tzv. Tito sa suradnicima - sljedbenici totalitarne ideologije i tvorcii represivnog državnog sustava

druću neprijateljske djelatnosti vjerskih zajednica«. U međuvremenu je kao viši inspektor iz Republičkog SUP-a Hrvatske g. 1988. prešao u SSUP - SDS, odakle pred raspad Jugoslavije g. 1991. odlazi u mirovinu. Za vrijeme Domovinskog rata živio je u Osijeku, a od g. 1988. u Bilju u Baranji. Umro je g. 2005.

Prebrojavanje vjernika za Božić i Uskrs

Bartolović na samome početku priznaje, što će mnoge možda iznenaditi, da se vlast bivše Jugoslavije temeljila na totalitarnoj ideologiji, koja je u svakom drukčijem promišljanju stvarnosti vidjela pogibelj, i na represivnom državnim sustavu, koji je bio u funkciji obrane vladajuće ideologije. U tom kontekstu svako je područje »vjerskog« bilo neprijateljsko: »Postojala su 'pravila službe' koja su tu oblast regulirala i za koja sam ja dao zakletvu... Po tim pravilima, kler je bio ideološki neprijatelj komunizma, a pošto je komunizam bio ideološka platforma druge Jugoslavije, kler je tretiran kao jedan od neprijatelja temelja Jugoslavije.« Slijedom toga i kontrola vjerskih zajednica bio je policijski posao premda je, prema Bartoloviću »pristup tom problemu bio više u ideološkom smislu nego policijskom... Čak sam javno na stručnim sastancima iznosio i pismeno informirao da 90% posla koji radi policija, a samim tim i ja, nije posao policije, već politike i znanosti. Tim poslom bavile su se komisije za odnose s vjerskim zajednicama, koje su bile pri izvršnim vijećima od općina do SIV-a. Neizravno su se bavili i komiteti SK od općinskih do CK SK Jugoslavije. Problem je bio u tome što bivša Jugoslavija nije imala stručne ljude za ovo područje ni u komisijama ni u komitetima, a najmanje u policiji. Još je bitnije da nije bilo jasne političke platforme, ni političke volje da se s problemom klera ozbiljnije bavi«. U nastavku Bartolović bez uvijanja

opisuje političko-policijsku spregu pod plaštem državne sigurnosti: »Drugi paradoks je bio što se u komitetima SK najmanje znalo o kleru, a najviše odlučivalo. To su bili centri vlasti, što je vidljivo iz podataka da smo za Božić i Uskrs, bez obzira koja Crkva bila u pitanju, morali ići brojati vjernike, i to po kategorijama starosti - stari, odrasli, djeca - i slati izvješća komitetima. Navodno ti su podaci trebali radi procjene političko sigurnosnog stanja. Te poslove morala je raditi tajna i javna policija, što je izvan svake pameti.«

Komisija kao pokriće za uhođenje

Dakle, osim teorijske strane, takav je posao, kao što se vidi, imao i vrlo konkretnu operativnu stranu, što je bio slučaj i s Bartolovićem: »Moj je teren bio od Tovarnika i Iloka do Gradiške, i od Drave do Save, cijela bivša zajednica općina Slavonije i Baranje, 14 slavonskih općina. U Vinkovcima i Slavonском Brodu imali smo tzv. ispostave za koje sam bio koordinator.« Mlad i željan dokazivanja, nastojao je unijeti novine u uobičajeni »doušnički« posao: »Budući da nisam htio imati klasične suradnike, niti se služiti klasičnim metodama, služio sam se osobnim, a formalno sam zadovoljavao zahtjeve 'pravila službe'. Kontaktirao sam s velikim brojem svećenika, njihovih domaćica, popadija, vjernika i ostalog važnog i nevažnog osoblja.« Pri tome je, dakako, strogo čuvao narav svog posla i stvarne namjere, predstavljajući se kao član bilo koje komisije za odnose s vjerskim zajed-

nicama: »Kod svećenika bi kamuflirao sve policijske poslove upravo komisijom, jer sam bio svjestan da kad bi došao svećeniku kao policajac, bio bih odbačen. Ukoliko bi došao kao član komisije, i to s napomenom kako sam došao radi pomoći u nekom konkretnom slučaju, većinom su svećenici nešto tražili od komisija i to je prolazilo... U praksi je to izgledalo tako da komisija traži mišljenje od policije, praktično od mene u Osijeku, ja bih njima dao suglasnost na osnovi mišljenja koje daju policiji, odnosno upravnom odjelu koje izdaje odobrenje.«

Tako je Bartolović započeo svoj »udbaški« posao, da bi se nakon odlaska u mirovinu mogao pohvaliti doista impozantnim brojem, koji je također bio mjerilo njegove uspješnosti: »Po mojoj procjeni, od mojih prvih kontakata sa svećenicima do sada, upoznao sam ih nekoliko stotina... Vrlo odgovorno tvrdim da sam preko sedamdeset svećenika odlično poznao, često kontaktirao, kod mnogih stekao povjerenje, a o pojedincima sam znao čak i najintimnije tajne.« Bez obzira na osobne »uspjehe«, istaknuo je i zasluge drugih koji su ga upućivali u profesionalne tajne posla: »Po samoj strukturi posla i shvaćanja u službi o kleru, ti poslovi su bili 'golicavi' u odnosu na druge poslove u službi. Imao sam dosta uspjeha u poslu, i to zahvaljujući Srećku Šimurini koji je u to vrijeme bio velik autoritet i izuzetno je dobro poznao probleme klera.«

No, nije to jedino ime koje Bartolović spominje u nastavku svoje životne ispovijesti.

NASTAVLJA SE

VJERSKE ZAJEDNICE POD POVEĆALOM JUGOSLAVENSKE TAJNE SLUŽBE (2)

Dogovorom ondašnjega predsjednika općine Orahovica Stjepana Mesića i načelnika SDS Centar Osijek Marka Bezera, u ožujku 1970. Željko Bartolović je prešao u Republički sekretarijat unutarnjih poslova - Službu državne sigurnosti Osijek. Donosimo njegovo svjedočenje o višegodišnjem radu »na području neprijateljske djelatnosti vjerskih zajednica«

Tomislav Vuković

— Željko Bartolović, djelatnik bivše jugoslavenske tajne službe, u nastavku knjižice »Probušena mantija« poimence spominje i drugu osobu zaslužnu za njegov profesionalni napredak: »Posebno mjesto među zaslužnima u mojem životu ima **Radovan Samardžić Rašo** (nekadašnji tajnik Komisije za odnose s vjerskim zajednicama Saveznog izvršnog vijeća, akademik, potpisnik glasovitog Memoranduma SANU iz g. 1986, op. T. V.). Još dok sam radio u Osijeku, čuo sam za njegovo ime od kolega instruktora u Zagrebu i od **Zlatana Nikolića** iz Đakova. Upoznao sam se s njim u vrijeme proslave 100. godišnjice đakovačke katedrale... Tada mi se Radovan činio posebno zanimljiv, jer je imao korektan, pozitivan pristup prema SDS-u... (Službi državne sigurnosti, op. T. V.)... Koliko je naše prijateljstvo bilo veliko, govori i činjenica da je Rašo dolazio k meni u Osijek i u Pištanu u goste.«

Zanimljiv je Bartolovićev opis kako je sve dolazio do potrebnih podataka, spominjući pri tome i »Glas Koncila«: »Praktično 90% informacija do kojih sam dolazio, prikupljao sam legalno iz vjerskih glasila, kao što su 'Glas Koncila', biskupskih obavijesti i kontakt-razgovorima sa svećenicima. Moji razgovori s njima bili su nevezani i, u pravilu, kamuflirani. Ja bih inicirao razgovor istovremeno o nekoliko aktualnih tema, od onih najobičnijih u koje bih ubacio i neke tajne, koje su bile prisutne na nekim njihovim zatvorenim skupovima i sastancima za koje sam samo čuo ili polovično znao.«

»Nakon upornog i temeljitog rada«

»U pravilu svećenici su svi pričajni, pa bi mi ispričali nesvjesno, u detalje, i one tajne, koje mi ne bi rekli da sam ih izravno pitao. Takav način rada zahtijevao je temeljitu pripremu, veliko iskustvo i rutinu. Neophodno je bilo kod sugovornika ostaviti dojam da si dobro informiran, da si stručan i stabilan. Obično bi im govorio da znam podatke, ali da ih želim provjeriti, ili potvrditi točnost. Posebno sam vodio računa o osobnom integritetu i dostojanstvu svakog svećenika. On niti jednog trenutka nije smio osjetiti da ga tretiram kao doušnika, ili da ga iskorištavam... Sugovornik je morao shvatiti da čini nešto dobro i korisno. Takav odnos sam mogao postići nakon niza godina rada i iskustva; prvo se dolazi do poznanstva, zatim negdje i do prijateljstva, pa sve do povjerenja. U tom kontekstu svatko od nas u životu je

svjesno, ili nesvjesno nečiji izvor informacija, ili suradnik, pa su tako i moji 'suradnici' bili moji izvori informacija... Ne bi trebalo misliti da je to lagan posao. Rezultati su dolazili tek nakon niza godina upornog, strpljivog i temeljitog rada.«

Zbog očitih »uspjeha« u Hrvatskoj Bartolović je promaknut na višu dužnost: »U jesen 1988. otišao sam raditi u Savezni sekretarijat unutarnjih poslova, kao kadar Republike Hrvatske, koji će raditi na poslovima neprijateljskog djelovanja vjerskih zajednica. Prije mojeg dolaska obavljene su dugotrajne pripreme i dogovori najodgovornijih u SSUP-u i RSUP-u. Glavna tri čovjeka bili su: **Zdravko Mustać**, pomoćnik saveznog sekretara za unutarnje poslove i 'šef državne sigurnosti' za SFRJ, **Đuro Pešut**, šef 'državne sigurnosti' Hrvatske i **Drago Krnić**, načelnik Centra državne sigurnosti Osijek... Došao sam na mjesto 'prvog čovjeka' koji će u službi pratiti neprijateljsko djelovanje klera u SFRJ... Imao sam sreću da mi je u Trećoj upravi SSUP-a načelnik uprave bio **Radoslav Lukić Lule**... Treća uprava pokrivala je unutarnju problematiku, ili 'unutarnjeg neprijatelja' u koji je pripadao i kler, iako je kler bio izdvojen kao posebna cjelina.«

Nova je dužnost u Beogradu donijela i nove zahtjeve: »Tehnologija posla bila je nešto drukčija nego u Osijeku. U Osijeku sam radio operativu, dok sam u SSUP-u radio inspekciju i koordinaciju posla u cijeloj SFRJ, što je podrazumijevalo republičke i pokrajinske SUP-ove... Tada su u republičkim službama ove poslove radili: u Sloveniji - **Irena**, u Hrvatskoj - **Slobodan**, Srbiji - **Čero**, BiH - **Stipo**, **Dragan**, **Džafer**, Vojvodini - **Branko** i na Kosovu - **Faik**. To su ljudi koji su bili zaduženi za kler i najizvornije vezani za mene u Beogradu... Republički, odnosno pokrajinski centri državne sigurnosti bili su neposredni nosioci posla. Oni su predlagali obrade i suradnike i ukoliko bi dobro obrazložili, rukovodstvo bi ih odobrilo, a nas bi izvješćivali i to samo u slučajevima tzv. saveznih obrada, koje su bile značajne za cijelu bivšu Jugu.«

Razlozi i ishod akcije »Partner«

Jedan od tih krupnijih »saveznih« pothvata, koji je Bartolović koordinirao iz beogradske središnjice s podređenim republičkim i pokrajinskim centrima, nazvan je »Partner«. O njemu su ne tako davno mediji u Hrvatskoj pisali, te ovdašnja javnost ima neku osnovnu predodžbu o njemu, pa je zanimljivo

»Republički centri predlagali su obrade i suradnike«

Slika: T. Vuković

vo svjedočenje i glavnog voditelja »operacije« o osnovnim razlozima cijeloga pothvata: »Operativnom obradom 'Partner' bio je obuhvaćen kler, od najnižeg svećenika do poglavara Crkve, bez obzira je li se radilo o RKC ili SPC. Svi oni koji su se bavili neprijateljskom djelatnošću nalazili su se u ovoj obradi. Neki od njih bili su ekstremniji, a neki manje ekstremni. Vrlo mali broj bio je izuzet, posebno kada je riječ o višoj hijerarhiji, i to uglavnom oni koji su pokazivali simpatije prema Socijalističkom savezu, a samim tim i državi. To sada uopće i nije važno. Bitno je da je Crkva kontrolirana kao institucija, što se nikada nije htjelo priznati... Neprijateljsko djelovanje se, prema ondašnjim pravilima službe, moralo dokazati i suditi. Koliko ja znam, bar kada se radilo o višoj hijerarhiji u moje vrijeme, nikome nije suđeno, samo su se operativno pokrivali. Moralo se znati gdje se tko nalazi, s kime se druži, što propovijeda, a po mogućnosti i što misli. Pratila se ukupna djelatnost, što upravo govori da se radilo o ideološkom neprijatelju a kojim se nije išlo u otvoreni sukob i gonjenje, jer to nije bilo popularno, a ne bi ni prošlo u Europi. To bi izravno državu kompromitiralo u onom dijelu kada se radilo o ustavnim pravima, tj. vjerskim slobodama.«

Malo je čudnovato ali, barem prema riječima samog voditelja, »Partner« u startu nije imao izgleda polučiti velikog uspjeha. Bartolović je, naime, dovodio pod upitnik čak i samu svrhu i smisao posla za koji je bio zadužen: »Svojevremeno sam u internim informacijama na stručnim sastancima ukazivao na slabosti i greške države u odnosu na Crkvu... govorio sam kako to nisu poslovi policije, a još manje tajne policije, jer Crkva djeluje javno, a ne tajno. Drugo, protiv Crkve se ne može boriti policijskim metodama jer je to perfidno djelovanje. Govorio sam da samo gubimo vrijeme i novac, a ja najbolje znam koliko sam ga potrošio slušajući popove dok drže riječ Božju kada sahranjuju... Uglavnom niti jedan svetac ne bi prošao bez velikih govoranija koje smo morali pratiti, a ponekad i snimati. Ja sam ih se dosta naslušao. Najviše je bilo onih na kojima nije bilo baš ništa rečeno što bi bilo zanimljivo za SDS. Zato kažem da je na takvim poslovima

bilo izgubljeno i vrijeme i novac. Ne može se baš reći da nisu ništa rekli, neki su govorili dosta, ali između redova... Sve je to služba kroz akciju 'Partner' pratila i dokumentirala.«

Polijski »prijeki sud«

Bartolović također iznosi prilično šokantno svjedočenje o osnivanju »prijekog ratnog suda« saveznog SUP-a uoči raspada Jugoslavije, o kojemu se dosada u javnosti nije gotovo ništa znalo. Na sastanku najodgovornijih policajaca Hrvatske, Srbije, BiH i Vojvodine s čelnicima iz Beograda analizirana je akcija »Partner« u Rekreativnom centru osječkog »Vodovoda« u Dalju. No, to nije bio uobičajeni sastanak, tek jedan u nizu: »Svi koji su bili prisutni pamtit će sastanak u Dalju dok su živi... Naime, imenovan sam za suca 'prijekog ratnog suda' pri SSUP-u. To je bila odluka rukovodstva o kojoj me nisu pitali, a donijeli su je, pretpostavljam zato što sam bio pravnik pravosudnog smjera. Kada su mi to saopćili, počeo sam ozbiljno razmišljati o tome, kao i o cijeloj političkoj situaciji, koja se naglo počela pogoršavati i sve više približavati ratu. Znaajući što rade 'prijeki sudovi' u ratu, da izriču smrtne presude i bez dokaza i urednog postupka, nisam to mogao prihvatiti...«

U nastavku životne ispovijesti Bartolović spominje nekoliko osoba, široj javnosti znanih i manje znanih, i susrete s njima, npr. **Stjepana Mesića**, ondašnjeg predsjednika Predsjedništva SFRJ, **Vladimira Šeksa**, odvjetnika, **Milana Bošnjaka**, operativca SDS-a koji je »pokrivao« Orahovicu, **Ratka Majstorovića** i **Miru Radovića** iz već spomenute 3. uprave SSUP-a, **Nikolu Eržena**, načelnika 1. uprave, **Branka Budića**, »šefa« SDS-a u Vinkovcima, **Radoslava Kostića**,

policajca iz Hrvatske, **Vladu Krstulovića** i **Dragana Čulafića**, inspektore u SSUP-u, **Jovu Vučkovića**, pomoćnika saveznog sekretara za javnu sigurnost, **Tomislava Merčepa**, kao istaknutog HDZ-ovca, **Milovana Tešića**, četničkog vođu u Mirkovcima, **Boru Sušu**, djelatnika u SSUP-u, **Dragu Krnića**, načelnika Centra državne sigurnosti u Osijeku i druge.

Iznio je također i mnoštvo kratkih opisa o brojnim svećenicima, u najvećem broju katoličkih i pravoslavnih ali i ostalih vjerskih zajednica, njihovim aferama, slabostima, susretima s njima, razloge zbog čega su neki bili prisuđeni na suradnju, onima koji su bili posebno »tvrđi« i sl. Za jednog je preminulog katoličkog župnika u Slavoniji osobno napisao čak i nekrolog (svojevrsnu pohvalu-zahvalu) u Glasu Slavonije, čiji je tekst također objavio u knjižici.

Po njegovim riječima, gotovo cijela je ta dokumentacija uništena: »Sazrijevala je odluka o odlasku u mirovinu... Prvo u osnovno, u SSUP-u operativa više nije imala što raditi, bili smo u 'ofsajdu'. Jedini posao mi je bilo uništavanje arhive, dokumentacije koja je stvarana od 1945. do 1991... **Zdravko Mustać** me je pozvao i rekao mi: 'Samo uništavaj!'... Pomoći ću bar piscima povijesti Jugoslavije da se ne muče i ne traže dokumenta-

ciju jer je neće pronaći. Nalazi se u pepelu.«

Mnogi bi i danas, čini se, veličajući »stare dobre dane« u socijalističkoj Jugoslaviji, htjeli puno toga ružnog pretvoriti u pepeo, misleći da će nešto lijepo od bivše države ostati. Na njihovu žalost, Jugoslavija se pri tome i sama pretvorila u pepeo, a knjižica »Probušena mantija« govori zašto je dobro da se to dogodilo.

SVRŠETAK